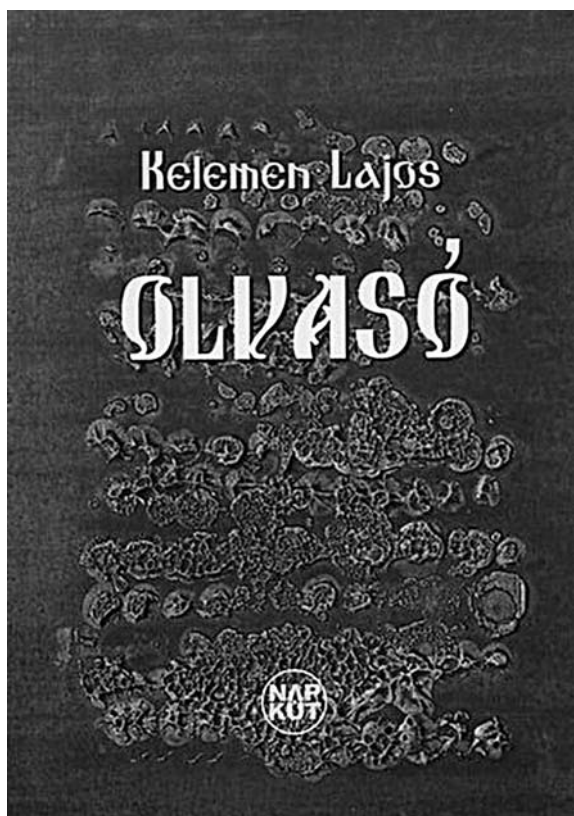

Vilcsek Béla

A személyes személytelen

(Kelemen Lajos Olvasó és Föltett igaz című könyveiről)

Két esztendő leforgása alatt Kelemen Lajosnak két gyűjteményes kötete látott napvilágot. 2008 végén *Olvasó* címmel jelent meg íróportréinak, irodalmi esszéinek és könyvkritikáinak válogatása, két évvel később pedig, *Föltett igaz* címmel, a válogatott és új verseiből készített összeállítás. Mindkét könyvet a Napkút Kiadó gondozta, kivételes lehetőséget teremtve arra, hogy a sokműfajú és sokoldalú szerző egyfajta számvetést készítsen több mint negyedszázados írói munkásságáról. A két könyv szorosan összetartozik; egymás értelmezőinek, értelmezéseinek is tekinthetőek. Ikerkönyvek tehát.

Kelemen Lajos a kilencvenes években csaknem nyolc esztendeig, a Tüskés Tibor vezényelte Somogy című, országos hírnévre szert tett folyóirat szerkesztője volt. Jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a lap az évek során, hektikusságát levetkőzve, tudatosan megtervezett, precízen szerkesztett folyóirattá vált. A Somogytól való távozását (eltávolítását) követően, a kortársi irodalom egyik legjobb és legalaposabb ismerőjeként, főként kritika- és esszéírással foglalkozott. Egyéni hangú értelmezései az *Életünk*, a *Magyar Napló*, a *Forrás*, a *Hitel*, a *Kortárs*,

a Műhely, a Napút, a Szépirodalmi Figyelő, az Új Forrás, a Pannon Tükör hasábjain jelentek meg. Szerkesztői és kritikus munkássága mellett ugyanakkor folyamatosan építette költői pályáját is. Eddig négy verseskötete jelent meg: 1979-ben a *Virraszt a kéz*, 1990-ben a *Közel a város*, 1995-ben a *Hegyi verseny*, 2002-ben a *Telepesek*. Mostani ikerkönyvének megjelenése mindenestre jó alkalmat teremt a negyedszázados írói tevékenység eredményeinek számbavételére.

Kelemen Lajos gyűjteményes esszékötetéről összefoglalóan az mondható el, hogy abban a szerző a számára legfontosabb, legszemélyesebb kérdésekről egyféle tartózkodó formában szólal meg. Egész könyvére egyébként is az jellemző, hogy kerüli benne a harsányságot, a hivalkodást, a tudálékosságot vagy a tolakodást, mégis kellő hangsúllyal meg tudja mutatni az értékek feltétlen tiszteletét, a szeretetteliség óhaját és az olvasóval való együttműködés határozott igényét. Kötetének négy fejezete elé és mögé egy-egy, dőlt betűs szedéssel külön is kiemelt írást illeszt. Végső eszmefuttatásának címe egyetlen kérdés: „*Mi is az: újrakezdeni?*” Maga az írás egy Robinson-parafrázis megfogalmazása; egy Robinson-alteregő élethelyzetének mély átélése. A Somogynál eltöltött gazdag és termékeny időszakot lezárni és egy újfajta élet- és munkamodellt önmaga számára megformálni kényszerülő szerző a robinsoni szituációt úgy fordítja le, hogy „*Íme a tiszta lap, a tabula rasa, az én kegyelmem végtelen sívataga, az újrakezdes szigete; hadd látom hát, mire mész, ha régi életed súlyától szabadon, megismételheted tenmagad!*” (Nem mellesleg, ez a felhívás az írás egyetlen felkiáltójellel záruló mondata.) Az isteni felszólítás, ebben az értelemben, a Petrarca, a Danték, a Shakespeare-ek, a Leonardók, vagyis a művészek számára nem más jelent, mint a teremtés szüntelen újrakezdését. Robinson itt „*akármilyen alázatoson kötődik is Istenhez, a dolgokat csakis egyfajta praktikus észjárás szerint képes megragadni. [...] Nála a tapasztalati valóságon túleső szellemi rendnek alig jut esély a célszerű gondolkodás ellenében. Az ő felelős vállalkozása az adott világmodell minél sikeresebb reprodukálása.*”. Az ő újrakezdése a közvetlenül tudható dolgokhoz kapcsolódó bizonyosság. S hogy akkor végezetül mi is az ilyesfajta újrakezdésnek a lényege, az értelme; mit is jelent az: újrakezdeni? A válasz: „*Az újrakezdes kegyelmi állapot. Amelyben ki-ki elnyerheti magát. [...] egy bátor és nagyszabású kísérlet – az olyasféle égető talányok megválaszolására, mint például az a kérdés, hogy mennyi is egész pontosan a kétszerkettő.*”.

A záró tanulmány gondolatmenetében tehát pontosan megfigyelhető a szándék, hogy a szerző a kötet írásainak segítségével vagy akár a kötet egészének újraolvasásával az olvasót magát is egyfajta újrakezdesre, a saját világmodelljének a reprodukálására készítse; ezzel a finom szerkesztői megoldással az olvasó figyelmét újra a kötetnyitó esszére, sőt egyenesen magára a kötet címére irányítsa. A kötet cím egyébként önmagában is egyszerre személyes és személytelen, egyszerre végtelenül egyszerű és mégis többértelmű. Egyszerre jelenti magát a kritikust, az irodalmi művek értelmezőjét, de jelentheti a kritikus olvasóját, a befogadót is és utalhat egyúttal a kritikus által művelt és az olvasó által olvasott műfajra, a Kelemen Lajos által kialakított és már-már tökélyre fejlesztett kritikus beszédmódra is. Ezt a hármas értelmezést a kötet élén álló bevezető esszé azonnal vissza is igazolja. A címe: *Babits mint író olvasó*. Ez a könyv egyetlen írása – nyilván ezúttal sem véletlenül –, mely nem valamely kortársi vagy közel kortársi alkotóval foglalkozik, hanem olyan hajdani alkotót idéz, aki egyszerre akart és tudott kiváló költő, kritikus és szerkesztő is lenni. A Babits-esszé élén egy Babitstól származó idézet áll – a kötetben egyedül itt található mottó –, mintegy a kötet cím megválasztásának magyarázatául vagy indokolásául. Így hangzik: „*Az író műveket alkot, melyek mindenike egy külön világ. Ki fűz e művekből irodalmat? Az olvasó: nem a néma és magányos olvasó. Hanem a vitázó, érvelő, egymásnak felelő. Az olvasó, aki ír.*” Az író mint olvasó, s az olvasó mint író, valamint kettejük szerencsés találkozására egy olyan formátumú egyéniségben, mint a Nyugat legendás szerkesztője. Világos beszéd. A szerzői cél és feladat meghatározása után (előtt) az irodalmi eszménynek (és legkiválóbb megtestesítőjének) a meghatározása. S hogy mik a legfontosabb ismérvei ennek az irodalmi eszménynek? Természetesen az is következik azonnal. Kelemen Lajos szerint már a Szeged és Vidékében Juhász Gyula verseit elemző ifjú kritikusnál az figyelhető meg, hogy „*milyen ingadozásmentes szövetség a poéta és a tájékozott tudós közös élete*”. A nagy ívű nemzetkaraktológiai esszét vagy az európai irodalomtörténetet író Babits legfőbb jellemzői pedig a következők: „*Egyfelől a finom, érzékeny, sokárnyalatú líraiság, a formulázó mondatok ironiával történő lazítása, más oldalról a nyílt személyesség, a tág látókör, a gondolkodás, ami nem tűr semmifajta taplószaraz okoskodást; hozzávetőleg ez a babitsi esszéhang, amelynek csúcspontja egy csodálatos purizmus: a keveseknek kijutó nagy egyszerűség. Bármit ki tud fejezni anélkül, hogy nyelvezetét kiforgatná tömörségéből. Úgy van: a szellem ellenőrző erőt minduntalan kéznél tartó Babits látszólag mégis egyszerűen közöl.*”. Tessék csak számba venni ennek a jellemrajznak a főbb fogalmait: líraiság és ironia, személyesség és gondolkodás, az okoskodás kizárása és az egyszerűsége törekvés, s máris előttünk állnak a kritikus és esszéíró Kelemen Lajos kulcsfogalmai. S végezetül, mindennek összegezeként, az ugyancsak Az európai irodalom történetét író költőről készített (ön)jellemezés: „*ez a könyv egy szenzibilis tudós és egy rendkívül intelligens lírikus együttes produkciója. Babits frissen szökellő, máskor ünnepélyesen nyugodt, eszes, nobilis mondatai itt aztán tényleg végsőre kalapált igazságokként maradnak meg az olvasóban. Minden erőlködés nélkül önti szentenciáit. Sziporkái is onnan szakadnak, az értelem, a képzelet legfelső rétegéből, ahonnan fogalmai.*”.

És a tiszta, könnyednek tetsző előadásmódra ráadásképp, e testes mű kicsoda tárháza az eszességnek!” Mondanunk sem kell, hogy ez a lelkesült felkiáltás természetesen ez esetben is az írás egyetlen felkiáltójellel záruló mondata. Esménynek és megvalósításának, az eszmény megtestesítőjének és követőjének a maradéktalan azonosítása és azonosulása. Kelemen Lajos legfőbb törekvése, ez már a kötet legszemélyesebb hangvételi keretességéből is világosan körvonalazódik, hogy kikísérletezzen egy olyan egyéni kritikai műformát, amely ugyanakkor – az alapvetően megváltozott körülmények ellenére, egy alapvetően más kor irodalmi tudatának és ízlésének megfelelően – méltó módon képes követni a nagy elődök, a könyvben talán legtöbbször hivatkozott babitsi és Szerb Antal-i kisesszéknél és irodalomtörténeteknek a példáit. Mindenekelőtt egy olyan különleges esszéformát kíván megformálni, amely egyszerre az eszesség tárháza és a tiszta, könnyed előadásmód színtere, amelyben akadálytalanul és magától értetődő módon megvalósul a tájékozott irodalmár tág látókörének és a tiszta, könnyed előadásmódnak (a szerző kedvelt kifejezésével: a szeretetteljes ironiának) az összhangja s amely, végső eredményét tekintve, nem más, mint egy „szenzibilis tudós” és egy „intelligens lírikus” közös produktuma.

A kelemen kritikája szinte mindig a „végén” kezdődik. Azon a ponton, amikor a kritika írója már éppen túljutott az értelmezésen, s ennek az értelmezésnek az eredményét kívánja megosztani a kritika olvasójával. A személyes és bensőséges jelleget már a nyitó mondatok hangvétele is jól mutatja. „Úgy van – szól például a Villányi László kötetéről írott első beszámoló nyitánya –: a tárgyyszerűség a költészetben sem eleve fogyatékos minőség” (*Hol is vagyunk? I.*). „Úgy van: a Tündérek és katonák a képzelőerő apoteózisa...” – így a Szepesi Attiláról szóló írás kezdete (*Mennyi meglett mirákulum*). „Nohát igen: Péret soraihoz sokszor, talán még ezerszer is érdemes visszalapozni...” – ez a Sütő Csaba András verseskötetéről írottak kezdete (*Igék és egyéb zamatok*). Az ilyen és az ezekhez hasonló fordulatoknak köszönhetően egy szempillantás alatt olyan (beszéd)helyzet alakul ki, mintha egy kávéházban vagy baráti társaságban lennénk, ahol valamely ismerősünk ott és akkor beszámolna friss olvasmányélményéről. Az idézett formulákat azután többnyire egy-egy szentenciaszerű tételmondat követi, mint például: „A művészet minduntalan újat akar...” (*Egy magasabb formáció*); „Írni annyi, mint a maradandóságra szedelőzködni” (*Vissza a kertbe*); „Úgy tűnik, a pokolbeli évad szelleme mindmáig ott táncol a költészet fölött...” (*Hogy mégis*); „Egy verseskötet mindig másként olvastatja magát, mint a benne közölt művek külön-külön” (*Így él talán egy más világ*); „Tulajdonképpen minden költő abból él, hogy minduntalan szerelmes” (*Hol is vagyunk? III.*). A kelemen kritikája sorsa itt dől el. Az olvasó vagy azonnal elfogadja ezeknek a szentenciaszerű tételmondatoknak az érvényességét s azt, hogy egy irodalmi műről szóló fejtegetés kiindulópontjául szolgáljanak, vagy eleve elutasítja azokat s szembehelyezkedik az értelmezés egészével is. Végezetül a Kelemen Lajos által kimunkált kritikaforma utolsó fázisa: a zárlat. A zárlat szerepe és megformáltsága egyrészt hasonló a felütéshez, másrészt szintén leképezi a kötet egészének felépítését. Többnyire ugyanúgy egy-két szentenciaszerű mondatból áll. Ezeket a tételmondatokat itt is legtöbbször a nyitáskor megfigyelt élőbeszédszerű formulák kísérik, de jellemző módon nem pontok, hanem kérdőjelek, felkiáltójel vagy három pontok „zárják”. Az indításhoz képest annyi még a különbség, hogy ezeket az újabb tételmondatokat rendre az adott műből vett és immár az olvasatára is vonatkozó idézet vezeti be. Álljon itt is néhány jellemző példa biznysággal, ezúttal csak az *Egymenetben* című második részből válogatva és az idézeteket kényszerűségből megkurtítva: „»... aztán vállonveregette ott-/ hagyják az ősz mestert/ aki izzad és szorong és/ rühelli a próféta-ságot« No lám, nem is az évszak, mi vagyunk felemásak?” (*Kányádi Sándor: Felemás őszi versek*); „»... van-e és marad-e bennünk igény és fogékonyság egy küszködésre született és erkölcsi magaslatra jutott szellemóriás keservesen megadott mondandói iránt...« Hát legyen! Mert ha nem lesz, mi fogunk veszíteni.” (*Kondor Béla: Küszködni lettél*); „»Ez a hiány völgye./ Tépd ki veszteglő lépteid belőle!/ Tépd ki akkor is, ha itt kell maradnod,/ mint üres pusztát bezengő harangok!«” *Hogy aztán hozzánk vagy értünk szól-e a harang? Akárhogy is, aki hallja a harangot, bízhat...»* (*Oláh János: Por és hamu*). A záró és összegző megállapítások ilyenképpen egyszerre vonatkoznak az elemzett műre, annak bemutatott olvasatára, de egyúttal összecsengenek a kezdésben szereplő tételmondatokkal vagy magával az írás címével. Az olvasó figyelmét újra a kezdetekre irányítják, újraolvasásra, egyáltalán: olvasásra biztatnak.

Az újakezdés másik kitüntetett és folyamatosan művelt területe Kelemen Lajos munkásságában: a líra. Válogatott és új verseit tartalmazó könyvről voltaképpen ugyanaz mondható el, ami esszékötetéről. Azonos benne a követett irodalomesszmény és irodalmáreszmény, azonos benne a szerkesztési elv és gyakorlat. Csak természetesen ellentétben benne a megvalósítás módja és iránya. Ha az esszékötet értelmezéséhez az „intelligens lírikus” nézőpontja segített hozzá, akkor a verseskötet értelmezéséhez a „szenzibilis tudós” nézőpontja nyújthat segítséget. (Nem véletlen, hogy a kötet hátsó borítóján a szerző egyik esszéjének részlete olvasható, mely így hangzik: „Elégszer bebizonyosodott már, hogy aki sejti, merre keresse, akárhol is áll, meglátja a Napot. Tökéletesen igaza van Blake-nek: »Az életben az élet a legszebb.« Föltéve, hogy megkönyörül rajtunk.”) Az új kötet áttekintése, végső eredményét tekintve, azt mutatja, hogy egész verseken, pláne korszakokon átívelő közvetlen hatást senki okán nem találhatni Kelemen Lajos költészetében. Az azonban kétségtelen, hogy pályakezdésekor nagy hatással volt rá Fodor András szemlélet- és írásmódja, akinek egyébként huszoneves korában a Somogyban a költői felfedezését, majd az Élet

és Irodalomban a nem hivatalos költővé avatását is köszönheti. (Levelezésükkel akár egy újabb önálló kötetet is meg lehetne tölteni.) Pályakezdeti verseit azután, valószínűleg éppen a nagyon is érzékelhető intenzív és közvetlen külső hatás miatt, a mostani válogatásból jó érzékkel és önkritikusan el is hagyja. (Első kötetéből mindössze egyetlen verset szerepeltet, s a megrostált versek helyett inkább közel húsz vadonatúj, kötetben eddig még nem szerepelt verset közöl.) Természetesen vannak költők és költői megoldások, akik és amelyek az önálló költői hang megtalálását követően is valamilyen, kevésbé közvetlen formában hatottak rá. Saját bevallása szerint ilyen például a mai finn költők szimultán versszerkesztési gyakorlata. (A *Képirás* című internetes művészeti folyóiratban, melynek Prágai Tamással és Batai Sándorral alapítója és főszerkesztője, nemrégiben egész számat szentelt a kortársi finn költészet bemutatásának.) A hűvös, látszólag személytelen vagy szenttelen előadásmóddal a múlt század közepének kalandos életű, de felekezeti költőként emlegetett amerikai szerzőjét, Robert Lowellt követi. A korszerűen értelmezett nemzeti jelleg fontosságára mint költői tárgyra, valamint a hétköznapi nyelvezet és az emelt poézis összefűzésére az ír Nobel-díjas költő, Seamus Heaney költészete hívja fel a figyelmét. A tömörségre való törekvésben Kalász Márton jelenti számára a követendő példát, ami nem is csoda, hiszen róla az évek során egy egész könyvre való esszét írt, s esszékötetének is ő az egyik középponti alakja. Mindezen közvetlen és közvetett hatásokon túl, a versválogatás és az esszékötet között mind irodalomestményben, mind szerkesztési gyakorlatban megmutatkozó rokonságot ez esetben is mindenekelőtt az író, szerkesztő, irodalomtörténész és költő Babits jelenti s különösen annak az úgynevezett objektív tárgyias vers(elés) kialakítására és a modern magyar lírában való meghonosítására irányuló törekvése.

A magyar modernség képviselői közül Babits egyike azon keveseknek, akik a premodernből a modernbe való átmenetnek, illetve fordulatnak a következményeivel mind elméletben, mind gyakorlatban komolyan szembenéznek. Az ő nyomdokain haladva Kelemen Lajos is valami hasonló szerepre vállalkozik akkor, amikor egy, a posztmodernen vagy modernitáson túli átmeneti időszakban kijelöli a maga szándékoltan vállalt köztes és közvetítői, költői és kritikusi pozícióját. (Arra a kérdésre, hogy milyennek ítéli meg az irodalmár-létet a harmadik évezred elejének Magyarországon, egyik legutóbbi nyilatkozatában így válaszol: „Pokoli és gyönyörűséges egyszerre. Igaz, egy irányzat, egy írói »iskola« oly módon túlbujánczott a '90-es évek táján, hogy e szemlélet akarva-akaratlanul aránytalansággal sújtotta a kortárs irodalmat. Ez főként széptani, ízlésbeli és morális kérdéseket vet fel...”) Babits Mihály a következőket írja 1905-ben a barátjához és költőtársához, Juhász Gyulához írott egyik levelében: „Ezennel üdvözlöm Önben az objektív művészt: kérem, tartsa meg jó feltételeit s ne folytassa a lírát, amelyet hiszen Önnek is elég oka volt megunnia, mint nékem. Szeretnék filippikákat tartani, nyilvánosan, ez átkozott szellemirány, a líra ellen, amelynek egyáltalán nincs joga a művészetek örökkévalóságára igényt tartani, mert hisz egész új betegség! Alig kétszáz éves. [...] A modern lírikus jellemvonása, hogy mikor költeni kezd, behúnyja szemét s ez az aligmúlt század előtt egyáltalán nem volt így. (Byron kezdte.) Hogy ne értsen félre, ki kell fejeznem, hogy nem annyira a líra nevű műfaj, mint az átkos lírai szellem ellen harcolok. És ez alatt nem az egyénit értem; minden kor objektív költői egyéni módon látták a világot s szubjektív költői (az úgynevezett lírikusok) egyéni reakciójukat fejezték ki – Pindarus lelkesedését, Catullus dühét, Propertius érzéki indulatát –, de mindig a világért és a világ ellen; s szemét behúnyni még a félénk Tibullusnak sincs esze ágában sem... Ah, nyitott ablakok friss szele: áldott objektivitás, jöjjön el a te országod. Eladnám elsőszülöttségi jogomat egy tál – objektív lencséért!” Ezt követően teljességgel érthető, hogy Babits az 1909-es, *Levelek Iris koszorújából* című első kötetének közepére helyezi a könyvben egyedül csupa dölt betűvel szedett, mindössze két strófából álló versét, amelynek címe és kezdete természetesen *Húnyt szemmel...*:

*Húnyt szemmel bérceken futunk
s mindig csodára vágy szivünk:
a legjobb, amit nem tudunk,
a legszebb, amit nem hiszünk.*

*Az álmok síkos gyöngyeit
szorítsd, ki únod a valót:
hímezz belőlük
fázó lelkedre gyöngyös takarót.*

Kelemen Lajos kötetének szintén egyetlen dölt betűvel szedett verse már mottóként, rögtön az első lapon szerepel. Így hangzik:

*Mállik csak szét akár a föld
a föltett igaz*

*s te eszméleted terjengős szünetei
múltán mégis ehelyütt keresed
mondván*

ímhol az élet

Igen, már a tipográfiaiailag is kiemelt, ars poetica-versek alapján is látszik a két világ- és irodalomlátás közötti rokonság. A két költő, csaknem egy évszázados távoból, egyaránt úgy ítéli meg, hogy a világ, az élet dolgai a maguk összetettségében az irodalom hagyományos vagy divatos eszköztárával (az úgynevezett alanyi költészettel, illetve a posztmodern szövegirodalommal) már nem közelíthetők meg és nem fejezhetők ki művészileg hiteles formában. Az egymástól nagyon eltérő művészi kihívásra lényegileg azonos választ adnak. Külön világot teremtenek és rendeznek be a maguk számára. Többnyire alakrajzos és helyzetverseket sorakoztatnak kötetük lapjain, megidézve a világnak és az életnek a legkülönfélébb területeit, történelemnek és művelődéstörténetnek a legkülönfélébb szereplőit. Fő törekvésük a személyes, közvetlen élménykifejezés helyett (ami immáron lehetetlen), a megfelelő költői tárgyak segítségével, az élmény személytelenné, közvetetté tétele. Meggyőződésük, hogy a világban és az életben, a történelemben és a művelődéstörténetben elbizonytalanodó alkotó csakis az élmény objektiválásával, tárgyiasításával képes személyisége teljességét korszerű módon és vállalható érvényességgel megszólaltatni. Felfogásukkal leginkább a múlt század egyik legmeghatározóbb, Angliában az Új Kritika (New Criticism), Amerikában a Szökevények (The Fugitives) kör tagjai által képviselt irodalomszemléleti módhoz állnak közel. E felfogás szerint az irodalomnak kétfajta megközelítése lehetséges. Az első az irodalom külső (tradicionális) megközelítése, amely viszont két téveszmén/ tévedésen (fallacy) alapul. Az egyik az ábrázolás (jelentés) téveszméje (fallacy of denotation), vagyis hogy a műalkotás valami rajta kívülre vonatkozik, annak kifejezésére szolgál, jelent valamit. A másik a közvetítés (közlés) téveszméje (fallacy of communication), vagyis hogy a műalkotás a szerzői szándékot fejezi ki, a művel az író elmondani, közölni, üzeni akar valamit az olvasónak. Ezekkel szemben áll az irodalom második, követendőnek ítélt, belső (újkritikus) megközelítése, ami a két téveszmével/ tévedéssel való leszámolást jelenti. Az újkritikusok szerint a mű lényege, igazsága önmagában, szavaiban, mondataiban, önadottságában van; nem jelenteni vagy közvetíteni, hanem elsősorban is lenni akar, meg akar születni. A kritika vagy az olvasó feladata éppen ezért nem lehet az, hogy továbbra is a mű jelentését vagy a szerzői szándékot kutassa, hanem csakis magát a művet kell és szabad vizsgálnia. Miként azt a csoport egyik legnevesebb képviselője, Ivor Armstrong Richards frappánsan megfogalmazza: „Nem az a lényeg, hogy a vers mit mond, hanem az, hogy micsoda.”. Ezt a felfogást az irányzat legnevesebb és legnagyobb hatású képviselője – egyáltalán nem melleleg: Babbitshoz és Kelemenhez hasonlóan maga is egyszerre elméleti szakember és gyakorló költő – Thomas Stearns Eliot a költészet személytelen elméletének (impersonal theory of poetry) és tiszta kritikának (pure criticism) nevezi s úgy véli, hogy annak elterjedése az irodalmi folyamat valamennyi elemének alapvető átértékelését teszi szükségessé. Megítélése szerint először is át kell értékelni az író hagyományos szerepét. Az írónak nem érzelem vagy gondolat kifejezésére kell törekednie, hanem médiumként, elszemélytelenedve hagynia kell, hogy az egyéneken túli élménytartalmak művében egységbe rendeződjenek, objektiválódnak, valamely alkalmas tárgyra lelve. 1919-es, *Hagyomány és egyéniség* (Tradition and the Individual Talent) című tanulmányában írja: „én azt állítom, hogy a költő nem azért költő, hogy »személyiségét« kifejezze, hanem hogy a költő sajátos médium (és csakis médium, nem pedig személyiség), amely médiumban benyomások és élmények sajátos és váratlan módon kombinálódnak. Benyomások és élmények, melyek ugyancsak fontosak lehetnek a költő személye számára, nem szerepelnek költészetében; és mindaz, ami költészete lényegét teszi ki: elhanyagolható mennyiségek a költő személyes életében... Egy költő általában nem azért figyelemre méltó vagy érdekes, mert egyéni élményei vannak, vagy ilyen-olyan emóciói, melyeket élete eseményei provokáltak. Egyéni emóciók lehetnek szimplák, keservesek, laposak... A költő feladata nem »új érzések felfedezésében« áll – a költőnek közönséges érzésekkel kell dolgoznia, de ezeket úgy kell költészetbe alakítania, hogy olyan művészi érzéseket ébresszen, melyeknek semmi közük az élmények átéltségéhez. Így olyan emóciók, melyeket a valóságban sosem élt át, éppoly jó szolgálatot fognak tenni művének, mint azok, melyekben napról napra él... A költő élményeit nem »felidézi« – ezek az élmények legfeljebb abból a szempontból egyesülnek »csöndben«, hogy a költő passzívan várja az egyesülés pillanatát... A költészet nem a szenvedélyek zsilipjeinek felnyitásából áll, hanem elzárásából; a költészet nem a személyiség kifejezése, hanem a személyiség elkerülése (escape). Az persze magától értetődik, hogy csupán azok tudják, miben áll ez a »elkerülés«, akiknek van személyiségük, és van személyes élményük.” Eliot szerint (is) a szerző szerepének átértékelését követően be

kell következnie a műalkotás átértékelésének. A századforduló szépségkultusza, érzelgőssége és moralizálása helyett az objektív kölcsönösség (objective correlative) révén egyetlen képbe, egyszerre érzelmi és gondolati csomópontba kell sűríteni élményt és benyomást. Ez a középpont a kép (image), amely nem díszítő eleme a versnek, nem valamely eszme kifejezője, hanem „csomópont vagy sugárzó agglomerátum”, vagyis egyszerre értelmi és érzelmi felvillanás, összevillanás egyetlen lecsupaszított mozzanatban. („Az »image« az, ami ugyanazon időpillanatban prezentál egy intellektuális és érzelmi komplexumot.”) Ez az egység Eliot szerint a metafizikus költőknél (például John Donne-nál) még megvolt, de Shakespeare-nél, Miltonnál vagy a romantikus költőknél már széttagolódott, náluk már vagy az érzelem, vagy a gondolat túltengéséről beszélhetünk. Végül a szerzői szerep és a műalkotás jellegének átértékelése után be kell következnie a kritikai vagy az olvasói szerep átértékelésének is. Az olvasónak vagy a kritikusnak ezentúl nem a szerzői szándékot vagy a saját érzéseit kell kutatnia, hanem szigorúan, tisztán, objektíven csakis a műre szabad koncentrálnia, amolyan gyümölcsfacsaró gép módjára, minden csepp értelmet ki kell facsarnia a szövegből a szoros olvasat/ olvasás (close reading) révén.

Kelemen Lajosnak – „babitsos” és „angolszásos” műveltség és felkészültség birtokában, a maga elméleti és gyakorlati tapasztalatai alapján – nagy valószínűséggel ez a költői, költészeti és kritikai felfogás az alapeszménye. Verseskötete összeállításakor, ennek megfelelően és láthatóan szigorú következetességgel, szinte minden létező vagy megszokott fogódzót (vershelyzet, lírai én, műfaj, verselési mód, versmérték, strófatagolás, rímképlet, stb.) eltávolít az olvasat vagy az olvasó útjából. Ezáltal szinte kényszeríti arra, hogy az a szövegre, csakis a szövegre koncentráljon. Ember (olvasó) legyen a talpán, aki ennek az alkotói felszólításnak és követelménynek maradéktalanul eleget tud tenni. A szerzői és kötet szerkesztői intencióknak közel megfelelő értelmezéshez is nagyon szoros olvasatra/ olvasásra van szükség. Az idézett, önmagában is meglehetősen talányos mottóról például úgy a kötet közepe táján kiderül, hogy az csak egy hosszabb vers (*Domínium*) részlete. A sorok ismételt és más szövegkörnyezetben való felbukkanása mindenesetre így egyszerre készlet a vers és a kötet egészének együttes értelmezésére. A tudatos szerkesztés és szövegformálás (sorok, motívumok, jelzők, szófordulatok és szóképek folyamatos ismétlődése) egyébként is az olvasói tudat állandó vibrálását, oszcillálását követeli meg az olvasótól rész és egész, képiség és fogalmiság, valóság és fikció, reális és irreális, lent és fent, mai és régies s még sorolhatnánk, hányféle pólus között. A kötet cím ismételt előkerülése után végképp bizonyossá válik, hogy az abban szereplő „igaz” és nyomában az „élet”, a „némi kaparéka remény” ebben a versvilágban csak feltevésként tételeződik, tételeződhet és mutatkozhat meg, mert azonnal szétmállik, „akár a föld”, a „darabka táj”, mi „vakablak karéjaként” mindent körbeburkol. Zárt (vers)világ ez. Kegyetlenül és szorongatóan zárt. Babitsnál is komorabb és reménytelenebb. Ezért is érdekes és első pillantásra meglepő, hogy a kötet első ciklusának és az első ciklus első versének a címe: *Napcsoda*. A kétszeresen kiemelt cím alapján az olvasó azt hihetné, hogy a nyugtalanító mottó után azonnal következik a megnyugvást hozó feloldás. A vakablak karéjának sötétje után a melengető napsugár világossága. Nem következik, mert nem következhet. A nyitó vers is mottóval kezdődik, Józsuétól származik: „És megáll a nap, és veszteg/ a hold is...” Az első két sor pedig így szól: „Futni a bethoroni lejtőn,/ akár egy kapun át, iszkoló hadnép...” Az esszéknél megfigyelt, jól ismert felütés ez. A végén kezdeni az egészet. A szerző már túl van a vershelyzet értelmezésén, s most az olvasótól várja, hogy maga is eljusson valami hasonló értelmezéshez. A nap már megállt, a hold vesztegel, a hadnép iszkol. Ezt megelőzően tehát kivételes eseménynek kellett megtörténnie. A mottó, valamint a kötet- és versindítás a Biblia kevésbé ismert helyére utal, ami önmagában is jelzi az olvasóval szembeni kihívást. Az értelmezés eredményessége érdekében az olvasónak annyi előzetes ismerettel feltétlenül rendelkeznie kell, hogy a megidézett esemény leírása Józsué könyvében található s azt mondja el, hogy több király is miként fog össze seregével Mózes, illetve Józsué népével szemben, Kánaán földjére való bevonulásuk után, s a nap megállításával és a hold veszteglésre kényszerítésével a nép mégis miként részesül, köeső képében, isteni segítségben. A csoda megtestesülésének, az igazak megsegítésének s az ellenség bűnhődésének megidézése a vers. Annak sugallása, hogy a csoda írásba fektetett, megtörténtnek ható leírása biztos támaszt jelenthet olyan periódusokban és léthelyzetekben, amelyekben, érzésünk szerint, önmagunkra már nem támaszkodhatunk s nincs is honnan reményt és erőt merítenünk. A *Föltett igaz* című kötet egészében véve is a csodavárás, a kétségekkel teli reménykedés alaphelyzetében fogant. Azt érzékelteti, hogy a külvilág, értékvesztett bálványaival, önmagában is veszélyeket rejtő hely. Olyan hely, ahol „szorongás csak kinézni is a homályba”, ahol „zümmög a világ” s nem érthető, nem emberi nyelven beszél (ha ugyan nem az isteni kinyilatkoztatás útján). Döng, mint a megbolydult méhkas, melynek összetevőit és részeseit egyaránt az elkerülhetetlen elmúlás várja. Ebben a helyzetben a menekülő versbeszélő (lírai énről Kelemen Lajos esetében nem beszélhetünk) akármerre néz, mindenben ezt a zümmögő szorongást és megmásíthatatlannak látszó elmúlásérzetet érzékeli. Képtelen szabadulni a lét végességének tudatától. Egyedül a bokrok alján lopódzó „orrvadász való” számára az a valami, amelyet nem képes befolyásolni. A „kint élés” lehetetlensége a „föltett igaz” nélkül nem lehetséges. Az ember csak, mint szárnyába csomagolt böregér, önmaga burkaiba csomagolódva élhet túl mindent: „Hogyan rettenne mind, kiben/ a lét a teljesből csupán/ vesző részt hordoztat” (*Egy öslény-tankönyv margójára*).

Az elfogadhatatlanná vált, fel nem vállalható világ-morál aszketikus elvonulásra készíti az egyént, s ennek egyetlen állandó otthona a kert. Az elvonulás szándékát mi sem nyilváníthatja ki konkrétan, mint a *Zártkert* című költemény, melynek már a címe is sokatmondó. A fallal kerített birtok, földdarab, a kert (sót, zártkert) biztonságos ugyan, de a légüres tér vákuum-szorításába szorult különleges világ. A kert magányában feltűnő jelenségek ez esetben is a kötet hangsúlyos részeire illesztett öszövényi alakok, helyszínek és idézetek, akik és amelyek megtartó támpilléreként, az életet adó Nap felé mutató, ragyogó végű obeliszkeként fénylenek a befüggönyözött táj fölé magasodva. Az egyetlen biztosnak látszó pont a kötetben belül ezeknek a monumentális építményeknek a csúcsa, mely valami módon mégis csak képes érintkezésbe lépni az isteni mértékkel, az igazzal. Ezen kívül nincs más, csak a menekülő versbeszélő szorító magánya, mely mérhetetlen és határtalan. Ez a világ olyannyira hermetikusan elzárt, hogy nem érintheti a testi-lelki szerelem csodájának egyetlen szikrája sem. Zsiliprendszeren nem férnek át a társas lét perctörédei. A külső szemlélőnek, a versolvasónak gyakran az az érzése, hogy ennek a kertnek kidolgozott szűrőrendszerek szolgálnak védelemül. A kert üressége olyannyira átható, hogy még a napfény sugarai sem látogatják, s a fák között merengő versbeszélőt még ebben az aszketikus magányában is háborgatják saját szorongató gondolatai. Virágtól viráig, mezőtől mezőig imbolyog rajtuk. Egyetlen társa a társtalanságában véget nem érő keserősége és fájdalma, mely érzések tompítottan és indulatvesztve társául szegődnek. A lélek „levadászását” csak a védelmet jelentő kertben lehet túlélni. Ám az is kezdettől fogva világos, hogy ennek a kertnek végül és végképp bezárul a kapuja. Innen nincsen út se kifelé, se befelé, mert az abszolút biztonság ára az abszolút magány. Ebben a feltöretelenségben egyetlen járható út marad: a létra. A létra, mely önmagában támasz nélkül aligha vezet biztos helyre, ám szilárd pontnak támasztva a továbblépést szolgálhatja, a menekülőút lehetőségét adhatja: „Létrám a fél kerten/ már átcipeltem, keresve alkalmas/ támaszt neki”; „mikor majd vállukkal/ angyalok is tartják, léphetek/ egy fok-hosszal magasabbra” (*Létra*).

A megjelenített létidő történelmen túli és történelmen kívüli. A vergődő én a világból szüntelen menekülőben van. A különös és elszeparált vershelyszínek – a kert, a zártkert, az árbockosár, a létra, valamint a történelem előtti lét megidézései – mind-mind ennek bizonyosságai. Az *Archeopteryx* ősmadara a jelen virradatát választja kifutópályának; teljesen nyilvánvaló, hogy nem a földtörténeti középkorban járunk. A vers ősmadara a földtörténet hajnalából rekedt itt. Mesebeli méretű és tisztaságú óriásként magasodik a kert fölé, akit „az idő, mi más” készítne rikácsolásra. Mintha ebben a különleges, egyéni mitológiában még a főnixek, óriások és más csodás lények számára is élethetetlennek s megoldhatatlannak bizonyulna a jelen. A menekülő versbeszélő a fönt szférájától vár bizonyosságot, s föl-fölbukkanó szárnyas segítői is mind-mind az áhított fentről érkező jelenlétet képviselik. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy angyalok, madarak vagy a szárnyas egyszarvú szellemalakját idézik meg a versek. Az egyszarvú alakjának érdemes egy kicsivel több figyelmet is szentelni. Szimbolikus alakja időn túli ragyogással érkezik a kert sötétségébe. Egyes elképzelések szerint repülni is tud. A legrégebbi szövegekben az állatok vezéréként tűnik fel. Ő az állatok feje – ahogyan a madaraknál a főnix –; megkülönböztető jele a szarva, mely tompa, így képtelen vele ártani. A sötétség fátylát átszakítva azonban érkezése világosságot hozhat. A hagyomány szerint az egyszarvú több évszázad alatt csak egyszer jelenik meg. Megjelenése ezért a bölcs és erényes emberek születésébe vetett hithez kapcsolódik. Képi ábrázolásokon az égből alászálló egyszarvú egy csecsemőt hordoz. Kelemen Lajos versvilágában azonban még a jászolbéli újszülött sem pusztán a megváltó ígéret hordozója: „rídogált / a pihés, éjszakai csöndben egy hang”; „aztán is sírt tovább: / a nagy érzelemtől? vagy már félelmében-e? – / csak sejteni” (*Hajnalodik*). Szorongató bizonytalanság, a valami eljövételének vagy el nem jövételének félelméből táplálkozó szorongás mindenhol és mindenütt, a tér minden szegletében. „Ímhol az élet” – szólta a kötet mottójának zárósora, s aztán a kötet címben szereplő „föltett igaz” szertefoszlásának lehettünk szemtanúi. A „föltett igaz” valamiért nem volt tetten érhető sehol a versekben, legfeljebb az atya szoborszerű, „földön meg sem férő” természetben öltött alakot. A „föltett igaz” itt és most, úgy tűnik, elérhetetlen.

Összefoglalva: a kritikus-esszéíró Kelemen Lajost a személyesség személytelenné formálása, a költő Kelemen Lajost a személytelen személyessé formálása jellemzi. Egyszerre kíván „szenzibilis tudós” és „intelligens költő” lenni. Fő alkotói célkitűzése is a babitsi értelmű „keveseknek kijutó nagy egyszerűség” megvalósítása, minden műfajában és minden tevékenységi körében. Kelemen Lajos a Vízöntő jegyében született. Egy manapság divatos, közkézen forgó, játékos horoszkóp szerint ő „a” szerelmes. Legfőbb tulajdonságai pedig: „Derülátó és becsületes. Kedves személyiség. Nagyon független. Találékony és intelligens. Barátságos és kitartó. Nem tűnhet túl lelkesnek. Kissé lázadó típus. Nagyon makacs, de eredeti és különleges. Kívül-belül vonzó. Különc személyiség. (11 évnyi szerencsétlenség vár rád, ha nem továbbítod.)”

(Napkút Kiadó, Bp., 2008; 2010.)